

Ліна ЧЕРНЯВСЬКА,

мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

РОЛЬ СУЧАСНОЇ БІБЛІОТЕКИ У ФОРМУВАННІ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ХАРАКТЕРИСТИК СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті розкриваються теоретичні і практичні аспекти розвитку бібліотек як соціокультурних центрів, розкриваються деякі аспекти реалізації можливостей сучасної бібліотеки у задоволенні потреб користувачів у суспільно значущій інформації.

Ключові слова: бібліотека, соціокультурний центр, інформаційне суспільство, соціальна комунікація, функції бібліотек.

Соціальні зміни останніх десятиріч дали змогу виявити тенденції розвитку й визначити якісні характеристики постіндустріального інформаційного суспільства. Зростання виробництва й використання інформації, провідна роль інформаційного виробництва стало основою суспільного прогресу. Виробництво комп'ютерних технологій і засобів комунікацій перетворилося на найбільш динамічний сектор економіки. Активізація можливостей інформаційного суспільства залежить від розкриття людського інтелектуального потенціалу, тому наука і освіта набули значення найважливіших підсистем суспільства. Широке проникнення інформації і знання в життя і культуру суспільства є важливим фактором підвищення якості життя. Світова культура набуває при цьому додаткових цінностей, пропагуючи які, бібліотеки залишаються актуальними соціально-комунікаційними установами.

Крім того, інформація сьогодні здатна практично миттєво і безмежно розповсюджуватися в просторі. Глобальні системи соціальних комунікацій об'єктивно зробили інформаційну цивілізацію реальністю. Створюючи нові умови життєдіяльності соціуму, нова реальність впливає не тільки на його організаційні, комунікаційні особливості, а й на характер суспільних відносин, які стають більш оперативними, медіанасиченими і розмаїтими, інтенсивними, породжуючи нові соціально-психологічні та інформаційно-психологічні феномени.

Традиційні структури забезпечення комунікаційної взаємодії в суспільстві стають учасниками соціально-інформаційних процесів й утворення єдиного інформаційного простору соціуму. Бібліотечна сфера є найбільш яскравою сферою соціальної діяльності, де здійснюються

глибокі трансформації, пов'язані з інформатизацією. Бібліотеки перетворилися на центри концентрації комунікативної культури сучасного суспільства.

Формування сучасної інформаційної цивілізації зумовлено виникненням специфічних середовищ, пов'язаних з використанням телекомунікаційних мереж, інших засобів соціальної комунікації та умов їх використання в соціумі. Виникає припущення, що інформаційне середовище можна розглядати як результат інформаційної діяльності людини і як умову комунікації між людьми, а інформаційний простір – як форму суспільного буття людини.

У цих умовах бібліотеки покликані формувати середовище комунікаційних зв'язків і обігу документалізованої, структурованої електронної інформації і формалізованих знань. Бібліотеки сьогодні є унікальними соціальними установами, які організують обмін інформацією і знаннями в суспільстві, осередками збереження культурного розмаїття, особливих потреб народів та етносів, що безпосередньо впливають на процеси формування свідомості людей, поширення грамотності та ідей суспільного розвитку, формують духовно-інтелектуальний потенціал суспільства і, що дуже важливо, сприяють подоланню цифрової (інформаційної) нерівності, забезпечуючи сталий розвиток людства.

Формування нової культурної парадигми, породженої процесом глобалізації, у поєднанні з технологічною революцією в галузі комунікацій призводять до трансформації процесів бібліотечного розвитку, постає питання про «межі» бібліотечного простору та роль бібліотечних установ як соціального інституту в контексті розбудови відкритого суспільства знань. Усе це позначається на взаємовідносинах бібліотек із суспільством та окремими соціальними інститутами, що приводить до трансформації професійних цінностей бібліотечної етики бібліотек та професійної свідомості бібліотечного співтовариства, до пошуку нових моделей бібліотечного розвитку [9].

Проблема розвитку концепцій суспільства знань розглядалась у працях Д. Белла, Е. Тоффлера, В. Іноземцева та ін. Бібліотека як культурний феномен та соціальне явище розглядається в працях Х. Борхеса, П. Клоделя, Н. Ф. Федорова, А. Н. Вансева, А. В. Соколова. У низці досліджень бібліотека моделюється як соціальний інститут. Е. Ю. Генієва розглядає бібліотеку як центр міжкультурних комунікацій. Р. С. Мотульський та А. С. Чачко вважають бібліотеку культурно-цивілізаційним феноменом, що має відігравати важливу суспільну роль.

З позицій інформаційно-документального підходу бібліотеку розглядають Ю. М. Столяров, В. В. Скворцов, М. С. Слободяник. Як елемент інформаційного простору бібліотеки досліджувала Т. Ф. Берестова.

А. М. Ванєєв, М. Я. Дворкіна, В. Р. Фірсов ґрунтовно досліджували соціальні функції бібліотеки, що були притаманні їй завжди. Трансформації соціальної місії бібліотек присвячені праці Т. О. Бруєвої, М. Я. Дворкіної, І. О. Ільяєвої. Л. Й. Костенко, В. Р. Фірсов досліджували функції бібліотек, які мають набути розвиток в інформаційному суспільстві.

Широке коло публікацій присвячено розвитку окремих бібліотечних функцій у сучасному соціальному контексті. Н. В. Бубекіна, О. Д. Жабко, Н. П. Лисікова досліджували освітню функцію бібліотеки, Л. Д. Гудков та Б. В. Дубін, В. В. Мурзінова, О. В. Фоміна досліджували актуальні проблеми реалізації меморіальної функції бібліотек. Розвиток інформаційної функції досліджував Я. Л. Шрайберг.

Згідно із сучасним поглядом на бібліотечні установи, бібліотека сьогодні залишається соціокультурним інститутом відтворення знань й в умовах суспільства знань перетворюється на провідний структурний елемент сучасної соціокультурної інфраструктури. Сучасна бібліотека стає адаптованою багатфункціональною культурно-цивілізаційною інституцією, яка призначена сприяти обігу й розвитку накопиченого людством знання шляхом забезпечення вільного доступу до нього, а також збереження документованого знання як суспільного надбання.

Бібліотека з повним правом може бути визначена як інтегративний соціальний інститут, який поєднує інформаційні й культурні складові. Її місія визначена зростанням значення інформації і знань як каталізаторів суспільного розвитку.

Бібліотека підключається до складної системи соціальної комунікації й створює умови для задоволення потреб членів суспільства в інформації та знаннях. Прагнення сучасної бібліотеки забезпечити рівний й вільний доступ до суспільно значущої інформації й знання сприяє утвердженню норм соціальної справедливості, зниженню соціального напруження в суспільстві. Зростання доступності інформації підвищує роль бібліотек у забезпеченні соціальної безпеки, соціальної стійкості суспільного розвитку шляхом вирівнювання можливостей виробництва й споживання інформації різних категорій населення [4].

Сучасна бібліотека бере участь у процесі освіти як у широкому (трансляція культурних норм і цінностей нинішнім й прийдешнім поколінням), так і у вузькому сенсі (забезпечення інформаційної підтримки освіти окремої особистості). Забезпечуючи єдність усезагальної (всекультурної) й спеціальної (професійної) освіти, бібліотека сприяє становленню соціально компетентної, інформаційно грамотної особистості, перетворюється на головну базу безперервної освіти та самоосвіти. Здійснюючи освітню функцію, бібліотека залишається одним з універсальних засобів пізнання.

Здійснюючи соціалізуючу функцію, бібліотека забезпечує входження конкретної людини в культуру, сприяє її соціокультурній ідентифікації, допомагає особистості розкрити свій креативний потенціал.

Міжнародні і національні нормативно-правові акти, що регламентують діяльність сучасних бібліотек, розглядають їх як основу розвитку головних цінностей особистості, гарант розвитку і процвітання суспільства. У них підкреслюється особлива роль бібліотек для забезпечення безперервного навчання, самостійного приймання рішень і культурного розвитку громадян і соціальних груп, розширення можливостей громадян здійснювати свої демократичні права і відігравати активну роль у суспільстві.

Використовуючи традиційний бібліотечний інструментарій організації знань з допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, бібліотека активно включається в процес управління знаннями. Вона генерує потік вторинної інформації, розширюючи спектр створюваних нею видів документів.

Бібліотека організовує процес соціальної комунікації як у реальному, так і віртуальному просторі. При цьому вона сприяє освоєнню цього простору, оцінці і включенню його об'єктів у культурну практику, забезпечує прискорення процесу просторової дифузії документованого знання, його збереження. Бібліотека стає каталізатором утворення міждисциплінарних зв'язків, упровадження в суспільну практику сучасних інформаційних технологій і необхідних навичок пошуку, освоєння, оцінки і переробки документованого знання, стимулюючи обіг знання, нарощує соціальний пізнавальний фундамент суспільства.

Бібліотека – активний учасник культурних подій міжнародного, національного, регіонального і місцевого масштабу, провідник культурної політики окремих держав і регіональних об'єднань. Вона сприяє закріпленню в суспільній практиці не лише кращих взірців культурної спадщини, але й культурних норм, що забезпечують стійкий розвиток суспільства.

Бібліотека як структурний елемент глобальної світової бібліотеки, що не має фізичних кордонів, забезпечує передачу інформації про накопичене людством знання будь-якій людині без тимчасових, географічних й інших обмежень. Її інформаційна функція набуває орієнтуючого, аналітичного й оціночного характеру [7].

Реалізуючи соціалізуючу функцію, бібліотека допомагає користувачу залучитися до світу знань, орієнтуватися в ньому, володіти інструментами пошуку, систематизації і зберігання. Вона сприяє розвитку здібностей людини до самоосвіти, до рефлексії, до оцінки власної компетентності, до уміння прокладати шлях до знання.

Бібліотека стає необхідною умовою і основою для розвитку освіти протягом усього життя. Як елемент освітньої системи, вона сприяє

формуванню особистості, соціально адекватної актуальним потребам суспільства знань, яка здатна не тільки отримувати, використовувати й інтерпретувати наявні культурні взірці в руслі норм і правил нового суспільного етапу, але і створювати нові культурні форми, нове знання.

Культурна функція бібліотеки інноваційної моделі передбачає поширення культурних взірців, введення їх у систему основних ціннісно-смыслових і нормативно-регулятивних установок культури, у тому числі інформаційної, критеріїв оцінок і принципів відбору соціально прийнятних форм і способів здійснення діяльності в суспільстві знань. Вона стає важливою ланкою в системі освіти населення (правового, екологічного, художнього, краєзнавчого). Будучи важливою ланкою у сфері соціальних комунікацій, бібліотека суттєво впливає на успішний розвиток найважливіших напрямів життєдіяльності суспільства.

У кожному суспільстві створюються свої умови існування політичних, громадських і культурних організацій, сприяючи їх розвитку, підйому або занепаду. Криза того або іншого явища по суті виявляється в тому, що нові цінності і нові форми організації життя змінюють старі. Але при цьому не завжди відбувається їх переосмислення. Сучасні бібліотеки стають більш демократичними, оснащуються електронними носіями інформації, підключаються до всесвітньої мережі. Разом з тим уже стають помітними і небезпечні наслідки цього. Схоже на те, що в сучасних інформаційних системах відмінність автора і читача взагалі зникає. Залишаються той, хто надсилає, і той, хто сприймає інформацію. Відсутність простору свободи і відповідної йому системи контролю в комутаційних системах, в які включена сучасна бібліотека, викликає серйозні побоювання.

Суспільство може відмовитися від активної ролі бібліотеки, виходячи з двох послань. По-перше, активність може трактуватися як нав'язування думок чи певної ідеології, що викликає негативні реакції в суспільстві. По-друге, різні соціальні інститути здатні впливати на суспільну свідомість виключно в межах своїх програм, цілей і ресурсів, що виключає системність. Водночас публічна універсальна бібліотека – одна з небагатьох суспільних установ, чий потенціал (а отже, і можливості впливу) має загальний комплексний характер. Цим і зумовлена можливість активної позиції бібліотеки щодо процесів перетворення суспільної свідомості. Така активність повинна проявитися в постановці своїх власних цілей, викликаних соціальними потребами, але не нав'язуваних ззовні.

На різних етапах розвитку бібліотечної справи на перший план виходили ті форми масової роботи, які визначалися метою бібліотек як соціальних закладів. Серед заходів, які проводилися у бібліотеках, можна відзначити: презентації книг, зустрічі з видатними громадськими,

політичними діячами, письменниками та митцями, літературно-музичні вечори, круглі столи, виставки літератури, виставки художніх творів, диспути, вікторини, конкурси, лекторії різноманітної тематики, клуби за інтересами. Активно впроваджуються в практику роботи бібліотек сучасні форми роботи: відеолекторії, електронні виставки, різні інтерактивні форми. Важливими є форми та методи роботи бібліотек як соціокультурних центрів, при виборі яких необхідно враховувати такі фактори: сучасні тенденції в освіті, культурі, мистецтві, мету та завдання бібліотеки, її умови та можливості, вікові та психологічні особливості читачів, гендерний підхід, досвід бібліотечних працівників тощо.

Як показують результати соціологічних досліджень, які проводять бібліотеки різних систем і відомств, більшість респондентів висловлюють побажання щодо проведення масових заходів та поширення інформації про заходи, що відбуватимуться в бібліотеці. Рейтинг популярності форм масової роботи виглядає таким чином: зустрічі з цікавими людьми, тематичні вечори, театралізовані вистави, бесіди, ігри, вікторини. Важливою формою роботи бібліотеки респонденти-користувачі вважають діяльність клубів за інтересами та любительські об'єднання при бібліотеках, що сприяють розвитку творчої самореалізації особистості. Серед тематичних спрямувань клубів за інтересами слід відзначити науково-пізнавальний, літературний, краєзнавчий, екологічний, історичний, естетичний, правовий напрями. Користувачі бібліотек зацікавлені у створенні при бібліотеках ігрових кімнат, музеїв книги, правових центрів [11]. Пошук нових форм та методів соціокультурної діяльності бібліотек в Україні сприяє активному поширенню досвіду реорганізації бібліотек з конкретним читацьким призначенням, диференціацією напрямів. Ідеться про ділові бібліотеки, бібліотеки духовної літератури, бібліотеки-музеї, бібліотеки-салони, бібліотеки-театри, бібліотеки як центри національної культури тощо. При цьому бібліотеки як культурні центри мають кооперувати свої зусилля з різними інститутами й організаціями. Дослідження закономірностей розвитку бібліотек як соціокультурних центрів в Україні потребує зусиль науковців і практиків щодо застосування у практичній діяльності нових інформаційних технологій, а також активізації інформаційно-просвітницької, соціокультурної функцій бібліотек.

Бібліотека покликана стати однією з провідних ланок у системі т. зв. міжсекторної взаємодії, під якою мається на увазі співпраця недержавних організацій, влади й ділових кіл, без чого неможливе повноцінне функціонування суспільства.

Підвищення обізнаності громадян у галузі соціального, юридичного й економічного реформування, прав людини, освіти, науки і культури. Діапазон джерел інформації, яку надають бібліотеки користувачам

завдяки використанню передових технологій, сьогодні значно розширився. Він складається як з традиційних джерел інформації, так і з сучасних – електронних видань і баз даних різними мовами, що дає змогу оптимально задовольнити потреби користувачів бібліотек у необхідній інформації. До цих ресурсів звертаються в першу чергу наукові співробітники, фахівці різних галузей знань, працівники інформаційної сфери, студенти, користувачі, які мають навички роботи на персональному комп'ютері і володіють англійською мовою.

Набуває поширення співпраця бібліотек із громадськими організаціями різної спрямованості (Центральна міська бібліотека ім. М. Кропивницького м. Миколаїв). Серед них організації, що представляють жіночий і молодіжний рухи, національно-культурологічні товариства тощо. У бібліотеках створюються відповідні повноцінні БД. Форми співпраці бібліотек з громадськими організаціями різні: спільне проведення різних заходів, надання приміщень і аудиторії, інформаційне забезпечення керівників організацій і їх активу. При цьому бібліотеки організовують багатостороннє співробітництво різних громадських організацій, представників ділового світу, владних кіл.

Серйозну просвітницьку роботу проводить НБУ імені В. І. Вернадського. Так, у 2009 р. на її базі було проведено понад 50 просвітницьких заходів з актуальних питань життя суспільства, міжнародної співпраці, діяльності бібліотечного співтовариства, наукових подій.

Розвиваючись, трансформуючись і адаптуючись, бібліотека залишається культурно-цивілізаційним феноменом з функціями суспільного інституту, що володіє універсальною компетенцією, що включає всі досягнення культури та цивілізації.

Список використаної літератури

1. *Анилина М. И.* Философия современной библиотеки / М. И. Анилина // Библиотековедение. – 1996. – № 4/5. – С. 91–100.
2. *Джерелиевская И. К.* Библиотечная коммуникация как феномен рыночных отношений / И. К. Джерелиевская // Науч. и техн. б-ки. – 1993. – № 5. – С. 20–32.
3. *Слободянік М. С.* Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій в період освоєння інформаційних технологій / М. С. Слободянік : автореф. дис. ... докт. іст. наук. – Київ, 1995. – 45 с.
4. *Соколов А. В.* Социальные функции библиотечной и библиографической деятельности / А. В. Соколов // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1984. – № 6. – С. 19–27.
5. *Столяров Ю. Н.* Практические следствия из фундаментального теоретического постулата / Ю. Н. Столяров // Библиотековедство. Документоведство. Информология. – 2006. – № 2. – С. 47–53.

6. *Столяров Ю. Н.* Рассмотрение библиотековедения, библиографоведения и книговедения в контексте социологии: историческая ретроспектива / Ю. Н. Столяров // Вестн. Челябин. гос. акад. культуры и искусств. – 2006. – № 2. – С. 4–9.

7. *Фарсов В. Р.* Социальная роль – социальные функции – библиотечная деятельность / В. Р. Фарсов // Методология, аспекты изучения процессов функционирования библиотечных систем : сб. науч. тр. / ГПБ им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. – Л., 1982. – С. 21–36.

8. *Фирсов В. Р.* Сущностные функции библиотечной деятельности. Культурологический подход // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1985. – № 5. – С. 15–20.

9. Библиотека в эпоху перемен: философско-культурологические и информационные аспекты : информ. сб. (дайджест). – Вып. 4 (28) «Профессиональные коммуникации в информационном обществе» / Рос. гос. б-ка, Информкультура. – М. : Рос. гос. б-ка, 2005. – 156 с.

10. *Кушнарченко Н. М.* Підготовка наукових кадрів у галузі книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства / Н. Кушнарченко, А. Соляник // Вісн. Кн. палати. – 2002. – № 7. – С. 33–35.

11. Российское библиотековедение: XX век. Направления развития, проблемы и итоги. Опыт моногр. исслед. / [сост. и предисл. Ю. П. Мелентьевой]. – М. : Гранд-Фаир; Изд-во РГБ «Пашков дом», 2003. – С. 168–177.

12. *Шейко В. М.* Культурологія і соціальні комунікації – нові галузі наукових досліджень в Україні / В. М. Шейко, М. М. Каністратенко, Н. М. Кушнарченко // Вісн. Харк. держ. акад. культури. – 2007. – Вип. 19. – С. 204–215.